

Na cestě k celistvosti

Jiří Zizler

Ústav pro českou literaturu AV ČR
zizler@ucl.cas.cz

Meziválečnému období věnoval Jan Wiendl už knihu *Vizionáři a vyznavači* (2007), zabývající se vztahy mezi „řádem umění“ a „řádem života“ v české literatuře první poloviny dvacátého století. Soustřeďuje se tu na pohyb institucionálních rámců, narativních konstrukcí a předpoklady politizace umění. Jeho nová kniha *Hledači krásy a řádu* (2014) na předchozí svazek navazuje a jeho závěry dále rozvíjí. Zaměřuje se nyní na úsilí meziválečných tvůrců o vytvoření syntetické koncepce, v níž lze pojmovit „svět jako jednotu vzájemně se podmiňujících a doplňujících protikladů“ (s. 10), kde vedle mnohosti perspektiv působí i jediné, výlučné a jednotící centrum. Na řadě zásadních příkladů sleduje autor pokusy o integrující gesta založené na různých světonázorových základech a napětí mezi nimi i důsledky pro umělecký i společenský vývoj.

Knihu rozdělil do tři části. Oddíl *Syntézy. Východiska a horizonty* důkladně popisuje výchozí situaci a dynamiku daného období ve studiích o křesťanské duchovní perspektivě, metodologických podnětech Karla Teigehe a Bedřicha Fučíka, o tragičnosti étosu Bedřicha Václavka, eklekticismu Františka Götze a ideovém vesmíru české avantgardy; část *Interpretace. Skici, úvahy, glosy* přináší ukázky Wiendlovy práce s textem v analýzách konkrétních děl (mj. Tomanova *Podzimu* z roku 1902, Sovovy sbírka *Ještě jednou se vrátíme*, Nezvalova *Podivuhodného kouzelníka*, Bieblova *Nového Ikara*, *Okna Josefa Hory* či Čepovy povídky *Cesta na jitřní*); v poslední části — *Literárněkritických náčrtech a portrétech* — otiskl autor plody své někdejší, v devadesátých letech situované aktivity kriticko-publicistické, (v *Nových knihách*, *Tvaru*, *Lidových novinách*, *Revolver Revui*), uspořádané ve vypovídající a tematicky korespondující celky.

Wiendlova práce odráží fakt umělecké touhy realitu nejen popisovat, zobrazovat, poznávat a po svém vykládat, ale též na ni působit a výrazně ji proměňovat, nejvíce samozřejmě v dobách tzv. přechodných, kdy panuje nejistota, napětí, ruch a očekávání věcí příštích jako specifického úběžníku nadějí. V období prvorepublikovém se hledání a vytváření nových koncepcí děje způsobem až horečným, což patrně souviselo nejen s mezinárodním kontextem, ale též s fenoménem nové československé státnosti, poskytujícím příležitost k programovým aktivitám a vizionářství na poli kulturním i politickém. Probíhal zápas o charakter společnosti a ideovou dominanci, jenž sociální a kulturní imaginaci předpokládal a vyžadoval. Umění nejen přirozeně vyvěralo z nových poměrů, ale také se mělo podílet na jejich organizaci a produkci. O novou syntézu moderního umění se pokoušeli avantgardní poetisté. Teige anticipuje a propaguje novou kreativitu spojující zábavnost, svobodnou a oproštěnou senzitivitu s dynamickým kolektivismem: cílem se stává umění života a v poslední instanci konečkonců lidské štěstí.

Protilehlý okruh křesťansky motivovaných autorů kolem časopisů *Tvar* a *Listy pro umění a kritiku* v čele s výraznou postavou Bedřicha Fučíka akcentuje „vytyčení duchovního prostoru, z něhož vyvěrá prozaikova tvorba“ (s. 46). Esenciálním předpokladem je „znát zákonitosti světa, jak vyšel z boží ruky“ (s. 50). Opírá se tedy o pevné přesvědčení, o víru, již není možné dokazovat, o okruh hodnot implikujících náboženskou mravnost a duchovnost. Od toho se odvíjí porozumění a hodnocení díla, jeho hierarchizace, přijetí či odmítnutí. U křesťanů převažuje důraz na duchovní ráz a růst života, tj. sepětí s domovem a půdou, identifikace s nadosobním směřováním, pojetí lidského údělu jako božího určení, závazku a daru a jeho reflexe v tomto znamení (někdy se objevuje i neskrývaná nostalgie po „zlatém věku“ lidstva, po éře nezpochybnitelnosti východisek, od nichž se modernost stále více odchyluje, ba je skepticky či výsměšně popírá). V prostorové metafoře platí, že „zatímco se devětsilské teorii rozkládá svět spíše do heterogenity a horizontálně založené plochy, tvarovská konceptualizace míří spíše ke koncentraci, k pojmenování těžiště této jednoty, k šíři a hloubce prostoru, který má vertikálně orientovanou uspořádanost“ (s. 133). U levicových avantgardistů jde o „rozvoj organického života“ v duchu systému, který umožní rozvoj všech sil v Marxově pojetí, tedy bez odcizení, vytvářeného rozpory mezi prací a kapitálem, s vyústěním v přijetí uvědomělého podílu na úkolech společnosti a radostném bytí. Spirituálně a existenciálně orientovaní odpůrci poukazovali na utopičnost a artificialitu této koncepce — rovnostářská a nivelizující beztřídní společnost, jejíž členové se dobrovolně podrobují kázni a kolektivistické etice je odsouzena ke krachu a může vést toliko k deformování podstaty a přirozenosti člověka. Křesťané v materialismu rozpoznávali pouze „horor animae“, jejich oponenti však v ideovém světě konzervatismu analogicky spatřovali obavy z neudržitelnosti stanovisek, rozkládaných vývojovými procesy moderního světa, a strach z poklesu akcií na ideovém trhu. Jistým způsobem problematickou zásadou zůstává, že pro spiritualisty „metafyzická hodnota obecně, religiozita obecně se stávají v této argumentaci zásadními estetickými hledisky“ (s. 125); to však představovalo pouze teoretické východisko, v praxi mnohdy překonávané proudem a pravdou života i vírou v nadosobní horizont sdíleného a žitého umění. K českým specifikům (zřejmě na rozdíl např. od Francie i jiných zemí) patřila skutečnost, že v osobních vztazích i někteří protichůdci vykazovali vzájemnou blízkost podstatně větší, než byl jejich poměr ke členům vlastního tábora.

Na příkladu Bedřicha Václavka Wiendl demonstruje fiasko pravověrnosti, kdy se čestný a odborně kompetentní interpret nechá natolik paralyzovat svými dogmatickými a zavádějícími postuláty, že se vzdá estetických kritérií a bezelstně se svým pseudovědeckým aparátem zamíří do slepé uličky. „Jde tu rovněž o problém moderního intelektuála, který dává všanc svou osobní i odbornou záruku v situaci, která nutně toto osobní ručení přesahuje a činí z člověka spíše loutku, hrající ovšem svoji roli s naprostou vážností a přesvědčivostí“ (s. 90–91), konstatuje autor. Když utopismus vkročil do éry svojí konkretizace, nahradil otevřenost vůči světu schematismem a represivní mašinérií, kýžena „celistvost“ se proměnila v neúprosnou realitu totality. „Vratké rovnováhy“, v níž je třeba balancovat i za cenu rizika, se bývalí avantgardisté vzdali příliš hladce ve prospěch moci a praxe rezignující na jakékoli humanitní ideály. Veškeré budoucí hry a hrátky stranické byrokracie s jejími proměnlivými direktivami by posléze působily jen jako komické žabomyši

války, kdyby se v nich nerozhodovalo o lidských osudech a životech, nelámaly se charaktery a nevratně neničily nejuzácnější hodnoty. Součástí nadekretované integrity někteří být nemohli a jiní ani nechtěli. Zůstává otázkou, zda vlastně každá ostře vyhraněná koncepčnost a systematicčnost, postavená na apriorních kritériích a hermetické uzavřenosti vůči přehodnocování a kritice, není nevyhnutelně nebezpečná a destruktivní. Posedlost „hodnotami zítřka“ byla zdiskreditována zcela fundamentálním způsobem, což od té doby výrazně limituje každé programové uvažování o budoucnosti.

Wiendla eminentně zajímá subtilnost dobového pohybu, vnitřní logika sporů, v nichž se prostupují i střetávají jednotlivé koncepce, nucené odhalovat svoje kořeny a základy, pokud se nevyčerpávají dříve, než se jim to podaří. Prostřednictvím detailních průzkumů tak autor dospívá k řadě zajímavých dílčích poznatků, např. o vztahu Františka Götze ke snahám filozofa a sociologa Josefa Ludvíka Fischera či o charakteru Bieblovy skladby *Nový Ikarus*, jež podle něj tvoří přechod mezi poetistickým a surrealistickým viděním skutečnosti. Významné místo určuje pocho-pitelně také úloze F. X. Šaldy a jeho roli intelektuála, který se s akcentem nekonečné ceny lidské bytosti vlastně zařazuje na pozice náboženské, zároveň je však otevřen modelům levicovým jako způsobu „odsobečtování člověka“ a systémových změn demokracie s její nedokonalostí, povrchností a formálností. Šaldova „idea středu“ se pokoušela využít komplementaritu ideových a ideologických řádů, součástí jejíchž konceptů bývají jak představy inspirativní a nosné, tak jednostranné, dogmatické a neudržitelné. Hledání „středu“ tak u něj bylo i výrazem přesvědčení, že porozu-mění, rovnováha a syntéza jsou za jistých okolností (zde ohrožení demokracie a su-verenity) oprávněné, možné a žádoucí. Bohužel poválečné ztroskotání ideje „mostu“ mezi Východem a Západem, traktované mj. Václavem Černým, ukázalo, že rozhodu-jícím kritériem jsou v politickém světě spíše vnější okolnosti než jakkoli fundované dobré úmysly.

Wiendlovým nástrojem je především dokonalá analýza struktury a poetiky textu. „Rozumět“ pro něj znamená důkladně prozkoumat, odkrýt a rozevřít vnitřní vztahy a korespondence formy, vždy bedlivě vyšetřovat poměr mezi fragmentem a celkem, koncepcí a realizací. Básnický výraz podle něj vždy souvisí s kulturním dědictvím, s „určitým rámcem konkrétní básnické řady“ (s. 171), proto je nutno co nejpřesněji stanovit jeho postavení v síti doteků a filiací, kde se rodí jeho originalita a smysl. Rytmus a kompozice souvisí s „celostní vizí bytí, komplexním výrazem existence“ (s. 190), odtud tolik pozornosti pro jedinečnost formálních postupů, jejichž postižení otevírá cestu k nalezení kvintesence výrazu. Rekonstrukce výstavby textu se mu stává objevnou a dobrodružnou poutí. Wiendl se domnívá, že tvorba je především jemnost a úkolem vykladače soustředěné vyladění vůči všem jejím podobám a vlast-nostem. Jemnost čtení se tedy pro autora stává druhým jménem interpretace, v níž lze „jedinečnou imaginací zabydlovat svět nově odkrývanými významy a vztahy“ (s. 239). Wiendlovy explikace jsou silně dostředivé, usilující o koncizní vyjádření a neobyčejně vzdálené jakékoli mnohomluvnosti. S tím je spojena i jistá zdrženlivost: málokdy se autor uchyluje k vývodům, které neplynou přímo z textu, málokdy klade otázky, na něž nemá odpověď. Ve Wiendlových úvahách nenarazíme na spekulace ani stylistická cvičení. Snad jej právě toto tíhnutí ke kázni a řádu po několika slibných letech dovedlo k rezignaci na kritické angažmá. Poslední oddíl, shrnující — v nové

úpravě, v novém uspořádání — autorovy články z první poloviny předminulé dekády, zaměřené na téma integrity v nové české poezii, názorně dokládají, jaká to byla škoda. Wiendlovo uchvácení ideou celistvosti s jejím motivem soustředění do jednoho centrálního bodu prožitku „jež nás vyvádí z běžných souřadnic každodenní zkušenosti a otevírá poznání jiné, nenadálé reality“ (s. 249), však naznačuje, že jeho důvody měly svou legitimitu a opodstatnění, jež musíme respektovat.

AD:

Jan Wiendl: *Hledači krásy a řádu. Studie a skici k české literatuře 20. století*. FF UK, Praha 2014. 206 s.

